

Проф. д-р Даворин ТРПЕСКИ

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

ПМФ – Институт за етнологија на антропологија

УНЕСКО-ВИОТ КОНЦЕПТ ЗА РАЗБИРАЊЕ И ОРГАНИЗИРАЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО: АНТРОПОЛОШКИ ПОГЛЕД И КРИТИЧКИ ОСВРТ

Апстракт: Во трудот ќе бидат изнесени некои размислувања кои не одат во корист на актуелниот пристап кон УНЕСКО-виот модел на организирање и разбирање на културното наследство. Впрочем, досега се излезени бројни критики кои се однесуваат на политиките за културното наследство, а главните критизери најчесто биле од областа на етнологијата и антропологијата. Но, за да биде иронијата поголема, еден од клучните протагонисти кои директно биле вклучени во ваквиот начин на организирање на културното наследство е светски познатиот француски антрополог Клод Леви - Строс.

Клучни зборови: УНЕСКО, материјално, нематеријално, движно, недвижно, светско културно наследство.

Денеска *културата и културното наследство* денес претставуваат термини кои се актуелни и побудуваат внимание на светско ниво. Најголемата глобална организација чиј интерес, меѓу другото, се и културата и културното наследство е УНЕСКО. Како специјализирана агенција на Организацијата на обединетите нации (ООН), УНЕСКО има цел да врши заштита на културното наследство во светски рамки. Според нивната дефиниција, терминот *културното наследство*, всушност, ги претставува артефактите кои се од физичка природа, но, исто така, тука ги имаат вклучено и нематеријалните атрибути, кои се својствени за одредена група или за одредено општество, кои се наследуваат од поранешните генерации, а се заштитени во сегашноста со

цел да се зачуваат за генерациите коишто доаѓаат.¹ Значи, општо земено, културното наследство, според видувањата на УНЕСКО, се разгледува од аспект на *материјалноста* на два типа наследство, односно наследството го поделуваат на материјално (*движно и споменичко* или *недвижно културно наследство*) и *нематеријално културно наследство*. Имено, станува збор за една светска општоприфатена поделба, со која не сите истражувачи на наследството се согласуваат, и токму поради нејзината долгогодишна константност и стереотипност таа е изложена на многу критики од страна на истражувачите.² Впрочем, материјалната и нематеријалната дистинкција, прифатена и раширена од страна на УНЕСКО, го рефлектира постоечкиот критицизам кој се однесува на западното наследство, кое најчесто во себе ги опфаќа, пред сè, градбите и природната околина.³ Така, во листата на европското и северноамериканското светско културно наследство доминираат утврдени градови, катедрали, палати, потоа артефакти кои се од движна природа и национални паркови, додека спротивно на нив, наследството на Африка и на Азија најчесто се гледа низ нематеријалните форми на традиционалното и современото, или на народната култура која ги вклучува јазиците, музиката, играта, ритуалите, храната и фолклорот воопшто.⁴ Со цел да се редуцира таа *материјално - нематеријалната дихотомија* на наследството, *Исток - Запад* или *Север - Југ*, целата политика која се однесува на наследството како да е неправедно упростена. Имено, речиси сите модерни и богати општества ги содржат двата типа на наследство, дури и во случаи кога рамнотежата меѓу нив може просторно да варира, но не секогаш тоа се прифаќа од страна на УНЕСКО.⁵ Во контекст на ова, Сузан Рајт (Susan Wright)⁶ е убедлива кога зборува за тоа дека има голем број примери во кои УНЕСКО како организација директно е инволвирана во она што таа го нарекува *политизација на културата* и на сето она што влегува во тие сфери. Впрочем, Рајт го разработува извештајот на УНЕСКО именуван како *Нашата креативна*

¹ UNESCO is an abbreviation of United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization .

² Tomas Hylland Eriksen, "Between universalism and relativism: a critique of the UNESCO concept of culture", во: Jane K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour, and Richard A. Wilson, (eds.), *Culture and rights - anthropological perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 127-128.

³ Brian Graham, "Heritage as knowledge: capital or cultural?", *Urban studies*, Vol. 39, Nos 5-6, 2002, 1004.

⁴ Исто, 1004.

⁵ Даворин Трпески, *Кој го поседува минатото? Културната политика и заштитата на културното наследство во постсоцијалистичка Македонија*, УКИМ, ПМФ - Институт за етнологија и антропологија, Скопје, 2013, 31.

⁶ Susan Wright, "The politicization of culture", *Anthropology Today*, Vol. 14, No. 1, Feb., 1998, 7-9.

*разновидност (Our creative diversity)*⁷ за кој таа нагласува дека е во служба на глобалната либерално - капиталистичка демократија. Според неа (алудирајќи, пред сè, на учеството на светски познатиот антрополог Клод Леви - Строс (Claude Levi - Strauss) при изготвувањето на Извештајот), дури и антрополозите што биле и се вклучени во креирањето на политиките во делот на културата, заедно со политичарите и со советниците, ја користле и ја користат културата како алатка која и служи на политиката.⁸ Рајт истакнува дека со помош на антрополозите, на овој начин, културата влегува во еден нов домен каде што таа ќе може безмилосно да служи во нечији интереси. Во таа насока и културното наследство најчесто претставува „жртва“ на ваквите политики.

Со оглед на тоа што УНЕСКО претставува организација која е основана од страна на големите сили, таа во најголема мера е во служба на нивните интереси. Меѓу другото, оваа организација има цел и да ја овозможи заштитата на она културно наследство кое го поседуваат земјите - основачи на организацијата, а природно не им припаѓа, туку „го однеле“ од своите поранешни колонии, денес најчесто именувани како земји од третиот свет. Така, единственото оправдување на постоечката дистинкција на културното наследство на *движно* и *недвижно* само оди во прилог на тоа дека *движно* е она културно наследство кое можеле да го земат со себе и да го однесат во своите музеи и *недвижно* културно наследство е она кое „за жал“ не можеле да го земат со себе, па морале да го остават во земјите - колонии (сепак и има случаи кога и она наследство кое по дефиницијата на УНЕСКО припаѓа во категоријата на недвижно, сепак е пренесено во некои од познатите светски музеи). Со цел, пред јавноста, да биде оправдано „однесеното“ културно наследство, тоа од УНЕСКО најчесто е дефинирано и прогласувано како *светско културно наследство*,⁹ кое „треба“ да се чува во најголемите и најреномираните европски и северноамерикански музеи кои, пак, „можат да му ја овозможат соодветната заштита“. Од тие причини, Томислав Шола (Tomislav Šola)¹⁰ ваквите музеи ги идентификува како книги кои се илустрирани со многу тридимензионални трофеи, кои се резултат на освојувањата и на злосторствата што ги направила западната цивилизација врз поблиските и подалечните култури. Секако, денес како светско културно наследство се именувани и артефакти кои се чуваат или се наоѓаат во земјите во кои се пронајдени, но тоа се артефакти коишто, најчесто не биле пронајдени

⁷ Report of the World Commission on Culture and Development, *Our creative diversity*, UNESCO, Paris, 1996. Достапно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>, последен пат посетена на 10.2.2009 година.

⁸ Susan Wright, "The politicization of culture...", 8.

⁹ UNESCO, *World heritage*, <http://whc.unesco.org/en/about>.

¹⁰ Tomislav Šola, *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*, Zagreb, 2001, 6.

„на време“ или од различни причини не можеле да бидат пренесени во западноевропските и северноамериканските музеи.

Политиката на УНЕСКО која се однесува, пак, на нематеријалното културно наследство, односно на концептот на неговата заштита, иако наизглед претставува целосно нов, па и модерен, всушност, ваквиот пристап постои уште со појавата и развојот на етнографијата и антропологијата. Покрај тоа, концептот на запишување на одредени елементи од културата може да се забележи и во претходниците на етнологијата и антропологијата, а на територијата на Македонија тоа се собирачите на народни умотворби кои со особен интерес и жар ги забележувале обичаите и обредите на луѓето во македонските предели и истите настојувале да ги заштитат од заборава. Во светски рамки, во периодот на романтизмот во Европа, голем број собирачи запишале многу приказни и песни кои денес се вбројуваат како нематеријални културни добра. Исто така, во таа наоска особено место заземаат и патеписите, мисионерските извештаи, како и други слични текстови кои биле запишувани од страна на патниците, морепловците, филозофите и истражувачите. Всушност, описите на луѓето, нивниот начин на живот, обичаите, ритуалите, необичните техники и знаења на луѓето, практиките поврзани со религијата, митологијата, космологијата, претставувале описи од она што денес се нарекува нематеријално културно наследство на различните народи ширум светот. Еднаш забележани, сите овие сегменти на културното наследство биле заштитени од заборава. Започнувајќи од XIX век тој процес на собирање и опишување е опфатен во дисциплина, која оттогаш забрзано се развивала, покривајќи ја до денес целата земјина топка и сите народи на неа. Како и да се нарекувала таа дисциплина (етнографија или етнологија или антропологија), таа од своето настанување па до денес се занимавала и се занимава со артефакти.¹¹ Тие се прибавувани од различни страни на светот и се изложувани во музеите засновани на различни концепции, како што се специјализираните: етнографски односно антрополошки музеи (на оддалечени и егзотични култури за западноевропските земји), но и како што се комплексните: државни односно национални и/или локални музеи (кои ги прикажуваат луѓето истовремено и како селани, односно како народ во централноевропските и другите земји кои формирале музеи во периодот на романтизмот).¹² Оваа дисциплина се занимавала со знаењата, со вештините, со технологиите, со начините на организирање на општествата кои биле разбирани и преку собраните артефакти. Значи, етнографијата или

¹¹ Лилјана Гавриловиќ, „Потрага за особеношћу: изазови и дилеме унутар концепта очувања и репрезентовања нематеријалног културног наслеђа“ во: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, бр. 1, Центар за заштиту нематеријалног културног наслеђа, Београд, 2011, 51.

¹² Исто, 51.

етнологијата или антропологијата како дисциплина се занимавала со се она што денешниот актуелен концепт на нематеријалното културно наследство би требало да заштити. И тука, пред сè, независно од тоа дали антрополозите се занимавале со егзотичните и далечните култури или со сопственото опкружување, со далечното минато или со сегашноста, суштината на секоја етнографија, како прозивод на работата на антрополозите, било опишувањето и разбирањето на различните поединечни аспекти на животот на истражуваните, особено на оние кои се разликувале од истражуваните во Европа, а припаѓале на средната класа. Поради тоа егзотичните предмети, како и егзотичните обичаи (што повеќе се разликувале од западните тоа подобро) биле во центарот на интересирањето на развиениот Запад, што во извесна смисла не се променило многу ни до денес.¹³ Можеби токму од тие причини, актуелниот концепт за културата и заштитата на културното наследство на УНЕСКО инсистира на истакнување на различноста, а не на евентуалните сличности и врски меѓу културите, кои се сметаат целосно раздвоени ентитети. Во меѓувреме, антрополозите, го напуштиле концептот на егзотичното како предмет на истражување. Дискурсот во целост се промени, па наместо различните облици на егзотизам во фокусот на интересирањето на антропологијата се нашле сосема секојдневни, наизглед обични ситуации, иако проучувањето на односот „Ние“ и „Другите“ не е напуштен.

Идејата за вреднување на културното наследство и на минатото, во основа е крајно хумана. Во тој контекст може да се каже дека УНЕСКО пред себе си поставило цел која ни оддалеку не оди во прилог на западната односно на либералната демократија. Сепак се работи за поставени цели и идеи кои соодветствувале на периодот кога започнала работата на оваа светска организација. Досегашната практика покажува дека XXI век е период кога треба да се воведуваат новини кои ќе дадат еден нов белег на времето во кое живееме и ќе се надминат сфаќањата и предрасудите со кои се одликувал XX век. Една од нив можеби е напуштање на досегашната *материјално – нематеријалната* и *движно – недвижната* дихотомија кои само ги истакнуваат надмоќта и колонизаторскиот однос на Западот кон Истокот.

Литература:

1. Hylland Eriksen, Tomas, “Between universalism and relativism: a critique of the UNESCO concept of culture”, во: Jane K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour, and Richard A. Wilson, (eds.), *Culture and rights - anthropological perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 127-148.

¹³ Исто, 51.

2. Graham, Brian, "Heritage as knowledge: capital or cultural?", *Urban studies*, Vol. 39, Nos 5-6, 2002, 1003-1017.
3. Трпески, Даворин, *Кој го поседува минатото? Културната политика и заштитата на културното наследство во постсоцијалистичка Македонија*, УКИМ, ПМФ - Институт за етнологија и антропологија, Скопје, 2013.
4. Wright, Susan, "The politicization of culture", *Anthropology Today*, Vol. 14, No. 1, Feb., 1998, 7-15.
5. Report of the World Commission on Culture and Development, *Our creative diversity*, UNESCO, Paris, 1996. Достапно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>, последен пат посетена на 10.2.2009 година.
6. UNESCO, *World heritage*, <http://whc.unesco.org/en/about>. Последен пат посетена на 25.2.2009 година.
7. Šola, Tomislav, *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*, Zagreb, 2001.
8. Гавриловиќ, Лилјана, „Потрага за особеношћу: изазови и дилеме унутар концепта очувања и репрезентовања нематеријалног културног наслеђа“ во: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, бр. 1, Центар за заштиту нематеријалног културног наслеђа, Београд, 2011, 50-57.